

İttihat ve Terakki'nin Gölgede Kalmış Simalarından Doktor İshak Sükûtî (1868-1902)

Ahmet KANLIDERE

MÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kurucularından olup Jön Türklerin tanınmış fikir ve eylem adamı olan Doktor İshak Sükûtî'nin adı çok yerde geçmesine, birçok hatırat ve belgede zikredilmesine rağmen, ayrıntılı bir biyografisi yoktur. Hakkında yazılanlar birkaç küçük ansiklopedi maddesinden, ölümünden hemen sonra kaleme alınan üç beş yazı ve hayatının belli dönemlerini ele alan birkaç makaleden ibarettir.¹ Bununla beraber, Sükûtî hakkında dağınık vaziyette birçok bilgiler bulunmaktadır. Sükûtî ve cemiyetteki arkadaşlarının yazdığı mektuplarda da önemli ayrıntılar bulunmaktadır.² Ölümünden sonra kaleme alınan yazılar da önemli bilgiler içermektedir.³ Bunlar arasında Abdullah Cevdet, Yunus Nadi ve Rıza Nur tarafından yazılanlar önemlidir.⁴ Bunlardan başka, Hüseyinzade Ali, İbrahim Temo, Ethem Ruhi [Balkan] gibi yakın arkadaşlarının hatıralarında da bazı malumat bulunmaktadır. Bütün bu kaynaklardaki bilgileri tahlil ederek Sükûtî'nin derli toplu bir biyografisini oluşturmaya çalıştık.

- ¹ Fethi Tevetoğlu, "İshak Sükûtî", Türk Ansiklopedisi, XX (Ankara, 1972), s. 236; "İshâk Sükûtî", *Encyclopaedia of Islam, 3rd edition*, IV, Leiden, 1997, s. 113; Yüksel Çelik, "İshak Sükûtî", Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi, I, İstanbul, 1999, s. 658-59; "İshak Sükûtî", Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, İstanbul: Dergâh Yayınları, IV, İstanbul, 1981, s. 410-11; "İshak Sükûtî" Ana Britannica, XVI, İstanbul, 1994, s. 426; Mustafa Birol Ülker, "İlk İttihadçının Mezar Parasını Mücadele Arkadaşları Yokettiler," Hürriyet Tarih (9 Nisan 2003), s. 10-11.
- ² Bunlar hakkındaki atıfları ve bazılarının metinlerini Şükrü Hanioglu'nun araştırma eserlerinde ve Ahmed Bedevi Kuran'ın eserinde bulmaktayız.
- ³ "Pek Büyük Bir Ziya", Osmanlı, sayı 103 (1902), s. 1-3; "Ziya-ı Azim", Muvazene, sayı 228 (5 Mart 1902), s. 3; Ali Fahri, "Teessür-i Elim: Doktor İshak Sükûtî Bey Vefat Etti", İntikam, sayı 50 (10 Mart 1902), s. 2, 4; "Ziya-ı Azim", Kürdistan, sayı 30 (14 Mart 1902), s. 4; Manastırlı Bahaeddin Sâi, "Mektub", Muvazene, sayı 128 (16 Nisan 1902), s. 3; "Müessir Bir Ziya", Anadolu, sayı 1 (24 Nisan 1902), s. 4; "Sene-i Devriye Münasebetiyle", Osmanlı, sayı 127 (1 Kânûn-ı Evvel 1903), s. 1.
- ⁴ Rıza Nur, "San Remo'da İshak Sükûtî", Şehbal, sayı 14 (15 Teşrin-i Evvel 1325 [28 Ekim 1909]), s. 270-271; sayı 15 (1 Teşrin-i Sâni 1325), s. 290-92; [Abdullah Cevdet], "İshak Sükûtî'nin Ölümünün Yıl Dönümü", İctihad, sayı 315 (15 Şubat 1931), s. 5579-80; Yunus Nadi, "İshak Sükûtî Bey", Yeni Tasvir-i Efkâr, sayı 127 (5 Teşrin-i Evvel/22 Eylül 1909), s. 1-2.

PROF. DR.
NEJAT GÖYÜNÇ
ARMAĞANI

205

1868'de Diyarbakır'da doğan Sükûtî, fakir bir ailenin çocuğuydu. Babası Ahmed Sükûtî "ehl-i dil" bir kimseydi.⁵ İstanbul'a ne zaman ve nasıl geldiği bilinmemektedir. Kuleli Askerî Tıbbiye İdadisinde okudu. O zaman tıp okulları hürriyetçi fikirlerin en çok yayıldığı yerlerdi. Sükûtî'nin de içinde bulunduğu bazı talebeler, bir taraftan tıp tahsili görürken diğer yandan gizlice ele geçirdikleri edebi ve siyasi kitapları okumakta, bunları birbiriyle paylaşmaktaydılar. Okulda kendisi gibi taşradan gelen İbrahim Temo ile can dostu oldu.⁶ Temo bir hatırasını anlatırken, ders sırasında gizlice okuduğu *Namık Kemal'in Rüyası'nı*⁷ fark eden Sükûtî'nin kendisinden bu eseri ödünç istediğini ve böylece aralarında samimi bir dostluk kurulduğunu söylemektedir. İshak Sükûtî ona Diyarbakırlı şair Hâmi-i Âmidî'nin ve diğer bazı Doğu Anadolu ve Mezopotamyalı yazarların eserlerini vermekte, Temo ise ona Namık Kemal, Ziya Paşa ve Ali Şefkatî gibi yazarların yanı sıra Rumeli yazarlarının, Bektaşî nefesleri ve Mevlevî ilahileri ile İran hürriyetçilerinin yayınladıkları gazetelerini sağlamaktaydı. Üç yıl boyunca gizli gizli yürüttükleri bu faaliyetler sonucunda okulda hürriyet yanlısı ve istibdat karşıtı fikirlerin yayılmasını sağladılar.⁸ Bu yüzden zaman zaman başlarının belaya girdiği, sorguya çekildikleri ve cezalar aldıkları anlaşılmaktadır.

Sükûtî, Kuleli Askerî Tıbbiye İdadisinden mezun olduktan sonra, 1887'de Sarayburnu'ndaki Gülhane Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriyesi'ne kaydoldu. Burada da hürriyet yanlısı arkadaşlarıyla birlikte edebiyat ve siyasetle ilgilendi. Mayıs 1889'da İbrahim Temo ile beraber, (sonradan İttihat ve Terakki adını alacak olan) gizli bir cemiyetin temellerini attılar. O zaman çok sofı olan Arapkirli Abdullah Cevdet ve Çerkez Mehmed Reşid'i de bu oluşuma kattılar.⁹ Örgütçülükte son derece yetenekli olan İshak Sükûtî ve İbrahim Temo ikilisi, okul dışında gizli toplantılar düzenleyerek tıbbiye, harbiye, mülkiye ve medrese talebelerinden birçok kişiyi cemiyete soktular. İstibdat yönetimini eleştiren, islahat ve hürriyet talep eden bildiriler basıp dağıttılar.

Tahminen 1893-1894 yılında Mamûratülaziz'de (Elazığ) Ab-

⁵ [Abdullah Cevdet], "İshak Sükûtî'nin Ölümünün Yıl Dönümü", İctihad, sayı 315 (15 Şubat 1931), s. 5579.

⁶ İbrahim Temo, bu okula 1301 yılında yazıldığını söylemektedir. Onunla aynı sınıfta olan Sükûtî'nin de aynı yıl Kuleli'ye kaydolunduğu tahmin olunabilir. İbrahim Temo'nun İttihat ve Terakki Anıları, İstanbul, 1987, s. 8.

⁷ Ziya Paşa'nın Rüyası olmalı.

⁸ İbrahim Temo'nun İttihat ve Terakki Anıları, s. 9.

⁹ A.g.e., s. 9.

dullah Cevdet ve Ağnılı Abdullah Efendi ile birlikte bir okul açtıkları ve burada yeni eğitim metotları denedikleri söyleniyorsa da,¹⁰ bu konuda kesin bir bilgi yoktur.

Sükûti cemiyete birçok önemli ismin kazandırılmasını sağladı. 1894'te arkadaşı Hüseyinzade Ali'yi de cemiyete dahil etti. Onun katılmasıyla cemiyet mensupları Rus nihilistlerinin ihtilalci fikirleri ve metotlarıyla yakından tanıştılar. Ulemadan Ubeydullah Efendi'nin desteğini sağladı; onun da yönlendirmesiyle cemiyet, medrese talebeleri arasında da örgütlendi.¹¹ Paris'ten getirttiği *Le Temps* dergisini tercüme ettirerek softalara yeni fikirler aşlamaya çalıştı. İsmail Kemal ve Mizancı Murad Bey'in de cemiyete kazandırılmasını sağladı.¹²

Hürriyet aşkıyla yanan Sükûti ve arkadaşları, diğer okulların talebelerine de ihtilal ruhunu aşıladılar; onların gayretleri sonunda, medrese talebelerinden, subaylardan ve halktan birçok kişi İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne üye oldular. Cemiyet büyüdükçe büyüdü. Hürriyetçi gençlerin istibdat rejimi aleyhinde yürüttüğü faaliyetler hükümeti endişeye sevk ettiğinden, İttihat ve Terakki'nin önde gelen üyelerinden bazıları tutuklandı. Bunlar arasında Sükûti de vardı. 1896 yılı başlarında, tabip yüzbaşı olarak Haydarpaşa Tatbikat Hastanesi'nde görev yaparken askerlikten çıkarıldı;¹³ beş yıl kalebentlik cezasıyla Rodos'a sürgün edildi.¹⁴

Sükûti, Rodos'ta da boş durmadı. Buradaki mahalleleri dolayarak fakirliğin ve hastalığın pençesine düşen kimseleri arayıp bularak onları tedavi etti, insanîyetçi yaklaşımı ve hakimane sözleriyle de onlara manevi destek verdi. Onun bu davranışları o vakit Rodos'da sürgün olan Çürüksulu Ahmed Bey ve diğer sürgünleri de etkiledi; onlar da halka karşı duyarlı davranmaya çalıştılar. Aynı zamanda cemiyetin yayınlarının Rodos'tan Batı Anadolu'da dağıtılmasını sağladı; gençlere hürriyetçi fikirler aşıladı. Onu bu sırada tanımış olan Yunus Nâdi, onun şecaat aşılavıcı karakterini büyük bir hayranlıkla anlatmaktadır. Onun *Şahname*'den beyitler okumasından çok etkilenmiş, onun sesinde istibdat yönetimine meydan okuyan bir şecaat ve metanet ruhunu hissetmiştir.¹⁵

¹⁰ Şükrü Hanioglu, Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi, İstanbul, 1981, s. 19.

¹¹ Hüseyinzade Ali, "İttihat ve Terakki Cemiyeti Nasıl Kuruldu?"; Tan (4 ve 5 Mart 1938).

¹² Hanioglu, *The Young Turks in Opposition*, s. 74.

¹³ [Abdullah Cevdet], "Ishak Sükûti'nin Ölümünün Yıl Dönümü", s. 5579.

¹⁴ A. Bedevi Kuran, 221.

¹⁵ Yunus Nadi, "Ishak Sükûti Bey", Yeni Tasvir-i Efkâr, no. 127 (5 Teşrin-i Evvel/22 Eylül 1909), s.1-2.

Sükûtî, Rodos'ta hapisane dışında bir evde iki arkadaşıyla oturuyor, diğer sürgün arkadaşlarıyla buluşup görüşebiliyordu. Fakat bu sırada Padişahın hafiyeliğini yapan bir memur da Rodos'a gelmiş, buradaki sürgünlerin faaliyetlerini ve hürriyetçi fikirleri taşıyan kimseleri takip etmeye başlamış, sürgünlerin rahatını bozmuştu. Bu durum iyice can sıkıcı bir dereceye geldiği için bundan kurtuluş yolu aramak bir zaruret hâlini almıştı. Sonuçta cemiyetin planladığı bir girişim sonunda Sükûtî ve arkadaşları kaçmayı başardılar.¹⁶

Sükûtî, Rodos'tan kaçtıktan sonra geçici olarak Mısır'a gitti.¹⁷ Bir müddet burada kaldıktan sonra Paris'e, oradan da Cenevre'ye geçti.¹⁸ Cemiyetin ilk kurucularından ve teşkilatlanmasındaki önemli şahsiyetlerinden biri olması ona Avrupa'daki Jön Türklerin gözünde büyük bir itibar sağladı. İttihat ve Terakki'nin Kasım 1896'da yapılan toplantısında Mizancı Murad başkanlığa, Çürüksulu Ahmed yardımcılığına seçilirken, Sükûtî, bu heyetin üç üyesinden biri oldu;¹⁹ örgütün mali işlerinin sorumluluğunu üstlendi.²⁰

Sükûtî'nin Abdülhamid rejimine yönelik mücadelesi sadece fikir alanında değildi. Onun şiddet içeren eylemleri de planladığı anlaşılmaktadır. Nisan 1897'de yazdığı bir mektubunda, Abdülhamid'in ortadan kaldırılması gereğinden bahsederken, suikast işinde görev alacak fedailerin bomba değil, tabanca kullanımının daha uygun olacağını yazıyordu.²¹

Sükûtî'nin 1897 ortalarında hastalandığı ve cemiyet işlerini aksattığı anlaşılmaktadır. Bu sırada Avrupa'daki Jön Türklerden Abdullah Cevdet, onun yokluğunda cemiyetin büyük yaralar aldığından bahsederek kendisini Cenevre'ye çağırıyordu. 1897'de

¹⁶ Onlarının kaçışını sağlayan kişi cemiyetin adamlarından Rodoslu Salih Cemal idi. Yunus Nadi, "İshak Sükûtî Bey", s.1-2. Eylül 1896'da Sükûtî'yi kaçırma çalışmalarının sürdüğü, bundan tahminen bir ay kadar sonra bunun gerçekleştiği İbrahim Temo'nun hatıra kitabındaki mektuplardan anlaşılmaktadır. Paris'teki Jön Türk lideri Ahmed Rıza 6 Teşrin-i Evvel 1896 tarihli mektubunda: "Âmidî'yi [İshak Sükûtî'yi] bekliyoruz. O gelirse bize burada çok muaveneti olur. Ben yetiştiremiyorum, işler geri kalıyor, bazı fırsatlar kaçırılıyor" diyordu. İbrahim Temo'nun İttihat ve Terakki Anıları, s. 68-69.

¹⁷ Ahmed Rıza'nın 15 Kasım 1896 tarihli mektubundan (Ş. Hanioglu, Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük, s. 214).

¹⁸ A. Bedevi Kuran, 221.

¹⁹ Ş. Hanioglu, Bir Siyasal Örgüt Olarak, s. 212-213.

²⁰ Hanioglu, The Young Turks in Opposition, New York 1995, s. 84.

²¹ Cemiyetin Paris grubunun lideri olan Ahmed Rıza ise ihtilal yanlısı olmakla birlikte kan dökülmesine karşı idi (A. Bedevi Kuran, s. 172).

Cenevre'ye döndüğünde buradaki Jön Türklerin faaliyetlerini organize etti. Hatta bütün Avrupa'da cemiyetin fiili lideri durumuna yükseldi.²²

Avrupa'daki Jön Türklerin en zayıf yönleri, memleket hasreti ve parasızlıktı. Bu durumu iyi bilen Sultan Abdülhamid'in Avrupa'daki görevli memurları, hükümet karşıtı faaliyetleri yumuşatmak için Jön Türk ileri gelenleriyle temas kurdular. Memlekete dönmek isteyenlerin affedileceğini, kendilerine memlekete dönüş için tahsisat verileceğini bildirdiler. Maddi zorluklar içinde yaşayan Jön Türklerden bir kısmı, fırsattan faydalanarak hükümetten para koparmak ve cemiyeti güçlendirmek düşüncesindeydiler. Yapılan pazarlıklar sonucunda bir uzlaşmaya varıldı. Anlaşma protokolünü cemiyet adına imzalayan üç kişiden biri Sükûtî idi.

Sükûtî, cemiyetin mali durumunu güçlendirmek ve Mısır kolunu yeniden örgütlemek üzere Ağustos 1897'de Kahire'ye gitti.²³ Padişahın başhafiyesi olan Ahmed Celaleddin Paşa'yla pazarlığa girişti. Cemiyetin Mısır'daki faaliyetlerinin durdurulması, evraklarının ve eski gazete ve risalelerin paşaya teslim edilmesi karşılığında 1000 İngiliz lirası almayı kabul etti²⁴ ve bununla cemiyetin çeşitli ihtiyaçlarını karşıladı.²⁵

Cemiyetin böylece maddi bir güç elde etmesinden hemen sonra, Sükûtî'nin talimatıyla çoktandır yayınlanması düşünülen *Osmanlı* gazetesinin ilk sayısı 1 Aralık 1897'de Cenevre'de yayımlandı. Gazeteyi kuranlar arasında İshak Sükûtî'den başka Abdullah Cevdet ve Tunalı Hilmi de bulunuyordu. İshak Sükûtî, para yardımı ve isimsiz yazılarıyla gazeteyi destekledi.²⁶ Jön Türk yayın organlarının en önemlilerinden olan bu gazetenin başarısı Osmanlı hükümetini endişeye sevk etti.

Sükûtî, Mart 1898'de cemiyetin Berlin şubasını oluşturmak için girişimde bulundu. Alman İmparatorluğu'nda öğrenim gören talebelerin kazanılmasına çalıştı. Buradaki Osmanlı büyükelçisi Tefvik Paşa, Alman yetkililerin bu ihtilalci faaliyetleri engellemesi için harekete geçti. Osmanlı sultanını tarafına çekme siyaseti güden kayser, Jön Türklerin faaliyetlerinin önlenmesi için tedbirler aldı.²⁷

²² Hanioglu, *Bir Siyasal Örgüt Olarak*, s. 275-76.

²³ A. Bedevi Kuran, s. 225.

²⁴ Hanioglu, *Bir Siyasal Örgüt Olarak*, s. 277.

²⁵ A. Bedevi Kuran, a.g.e., s. 229.

²⁶ Hanioglu, *Preparation*, s. 11.

²⁷ Hanioglu, *Opposition*, s. 118.

Osmanlı gazetesinin ve cemiyetin faaliyetlerini sürdürebilmesi için paraya ihtiyaç vardı. 1898 yılı ortalarında padişahın temsilcileri Sükûtî ve diğer iki redaktörle müzakere yaparak, muhalefetlerini (*Osmanlı* gazetesinde kullandıkları sert dili) yumuşatmaları karşılığında onlara 12 lira (1500 frank) aylık bağladı. Sükûtî, bu paranın önemli bir kısmını hükümet aleyhindeki gazetenin yaşamasına sarf etti.

Sükûtî ve arkadaşlarının padişahın adamlarıyla müzakere edip uyuşmuş olması (*Osmanlı* hükümetinden maaş alıp sefarette görev kabul etmeleri) cemiyetin Paris grubunun lideri Ahmed Rıza Bey ve ekibi tarafından eleştirildi. Bu durum cemiyetin yurt içi şubelerinde de hayal kırıklığına yol açtı.

1898 yılı sonunda Sükûtî, cemiyetin Paris şubesiyle bozulan ilişkileri onarmaya çalıştı ve bir dereceye kadar başarılı oldu. *Osmanlı* gazetesi muhalefetini yeniden sertleştirdi.²⁸ *Osmanlı* hükümeti de karşı saldırıya geçti. Paris Sefiri Münir Paşa, Nisan 1899'da İsviçre makamlarıyla görüşerek onların bu ülkeden sınır dışı edilmeleri için uğraştı. Bu girişim sonunda Jön Türkler üzerindeki baskılar arttı. *Osmanlı* gazetesinin dağıtımı da güçleşti. Bu gazete Fransız postaları aracılığıyla *Osmanlı* ülkesine girmekteydi. Beyoğlu ve Galata Fransız postanelerine gelen gazete nüshaları geri gönderildi.²⁹ Bu yılın ortalarında İstanbul'dan gelen baş hafiye Ahmed Celaleddin Paşa, birkaç girişimden sonra Sükûtî ile görüştü ve aralarında yeni bir uzlaşmaya varıldı; Cenevre'deki Jön Türk liderlerinin yazı yazmamaları karşılığında onlara belli bir maaş bağlanacaktı. Fakat paralar alındıktan sonra da yazıların devam etmesi üzerine maaşlar kesildi. *Osmanlı* hükümetinin girişimleri sonucunda İsviçre yönetimi Jön Türkleri yayınlarına dikkat etmeleri konusunda uyardı.

Eylül 1899'da hükümetle varılan uzlaşma sonunda, yayın hayatından çekilmeleri karşılığında Jön Türk liderlerine Avrupa'da mesleklerine uygun memuriyetler verildi. Bu bağlamda İshak Sükûtî Roma Büyükelçiliği doktorluğunu kabul etti. Jön Türkler Trablusgarp'ta mahpus ve kalebent olan 78 siyasi mahkumun affedilmesini şart koşmuşlardı. Bu sayede aralarında Yusuf Akçura ve Ahmed Ferid (Tek) de bulunan muhalif aydınlar serbest bırakıldılar. Abdullah Cevdet'e göre, Sükûtî ve arkadaşlarının müca-

²⁸ Hanioglu, *Bir Siyasal Örgüt Olarak*, s. 308-309.

²⁹ Hanioglu, a.g.e., s. 312.

dele meydanından çekilir görünmeleri taktik bir hareketti.³⁰ *Osmanlı* gazetesinin idaresini Avrupa'ya yeni firar eden Edhem Ruhi (Balkan)'ye devredilmiş olmakla beraber, Sükûti gazeteden el çekmedi; devletten aldığı maaşın bir kısmıyla ve imzasız yazılarıyla gazeteyi desteklemeye devam etti.³¹

Fakat gazetenin yayın hayatını sürdürebilmesi için maddi desteğe ihtiyaç vardı. Abdülhamid'in kayın biraderi Damad Mahmud Celaleddin Paşa'nın İstanbul'dan kaçarak Paris'e gelmesi bu konuda yeni umutlar doğurdu. Sükûti, Paris'ten Cenevre'ye gelen Paşayı ziyaret etti ve *Osmanlı* gazetesinin imtiyaz hakkını ona devretti. Böylelikle gazeteye maddi açıdan önemli bir destek sağlanmış oldu. Bununla beraber, aslında gazeteyi yaşatan İshak Sükûti idi³² ve maaşının önemli bir kısmıyla bu gazeteyi desteklemeye devam etti.

Düzensiz ve inişli çıkışlı hayat tarzı Sükûti'nin zaten zayıf olan bünyesini epeyce sarstı; o zamanların ünlü hastalığı olan vereme yakalandı. Tedavisi devam ederken bir taraftan da mücadelesini sürdürdü. Nisan 1901'de arkadaşı İbrahim Temo'ya yazdığı bir mektubunda hastalığının iyice ilerlediğini, kendisinin de doktorların da bu durumdan bıktığını ifade ediyordu. Aynı yıl Abdullah Cevdet ve İbrahim Temo ile Viyana'da bir araya gelerek Cemiyetin Balkanlar, Paris, Cenevre ve Kahire'deki şubelerinin nasıl birleştirilebileceğini görüştüler.

Bundan sonra Sükûti hava değişimi için San Remo'ya gitti. Kendisini toparladıktan sonra Romanya'ya geçmeyi düşünüyordu. Cemiyetin önemli yazışmalarının bulunduğu evrakları Roma'da Derviş Himâ'ya emanet etmişti. Israrı üzerine bu evraklar kendisine gönderildi. Bunları Romanya'daki arkadaşı İbrahim Temo'ya gönderilmek üzere hazırladı. Fakat evrakları teslim aldıktan iki gün sonra, 9 Şubat 1902'de vefat etti. Sükûti'nin evrakı San Remo'daki Osmanlı Konsolosu Resul Efendi'nin eline geçti. Konsolos, bunları doğrudan Sultan Abdülhamid'e ilettiler. Resul Efendi'nin Jön Türklere sempatisi olduğu öne sürülmüştür. Bir rivayete göre, Resul Efendi birçok Jön Türk'ün başını yakacak olan bazı evrak ve resimleri imha edip geri kalan önemsizlerini hükûmete göndermişti.³³

³⁰ [Abdullah Cevdet], "İshak Sükûti'nin Ölümünün Yıl Dönümü", s. 5579.

³¹ Hanioglu, Hanioglu, "Jön Türk Basını", Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, III, İstanbul, 1985, s. 848.

³² Ahmet Bedevi Kuran, a.g.e., s. 93.

³³ Dr. Rıza Nur'un dediğine bakılırsa, Sükûti'nin geriye bıraktığı evraktan bazıları önemli

Konsolos Resul Efendi, Sükûtî'nin üzerinde çıkan paradan 800 frank vererek San Remo'da mezar yeri satın aldı. Sükûtî'nin ölümünden 7 yıl sonra, 1909'da Sükûtî'nin hayranlarından³⁴ Rıza Nur bizzat Avrupa'ya giderek onun kemiklerini İstanbul'a getirdi ve Divan Yolu'ndaki Sultan Mahmud türbesinin yanına gömülmesini sağladı.³⁵

Sükûtî'nin terekesinde 30 lira kıymetinde bir saat, altın kordon ve kalem, 3200 franklık Fransız banknotu, üç-dört Napolyon, Roma'da bir bankada bulunan 1000 frankın makbuzu, bir sandık kitap, elbiseler ve iki torba evrak çıkmıştır. Eşyalarından ve kitaplarından bazıları Roma'da kalmıştır. Kitapları arasında Farsça ve Türkçe çeşitli divanlar, şiir mecmuaları, tarihler, Mak-yavel ve bu türden kitaplar bulunmuştur. San Remo'da bulunan eşya ve kitaplar Roma sefaretine gönderilmiştir.³⁶

İttihat ve Terakki'nin Avrupa'daki faaliyetlerinde çok önemli bir rol oynayan, fakat müstakil eserleri olmayan Sükûtî'nin fikirlerini tespit etmek oldukça güçtür. Paris, Londra, Cenevre, Brüksel, Roma ve Kahire'deki Jön Türk gazetelerine yazılar yazdığı bilinmektedir. Cenevre'de Abdullah Cevdet'le beraber çıkardığı *Osmanlı* gazetesindeki yazılarında imza yoktur.³⁷

Osmanlı'daki yazıların birçoğu Arnavutluk ve Girit meseleleri hakkındadır. Kadın meselesi, Panslavizm ve Rusya konuları da işlenmiştir. Rusya ve Rusya Müslümanlarına ait yazılar da dikkati çekmektedir.³⁸ Bu konudaki bir makalede, Rusya'nın Orta Asya'daki İslam ülkelerini eline geçirdiği günden beri hep İslamlığı yeryüzünden kaldırmak, Türklüğü mahvetmek siyasetini güttüğü ve bu maksatla Müslüman kavimlerin dinî törenlerini ve geleneklerinin tahkir ettiği, vakıf gelirlerine el koyduğu, Müslüman halkı İslamlıktan Türklükten uzaklaştırmak, Moskofluğa, Ortodoksluğa yaklaştırmak için baskı yaptığı yazılmaktadır. O günlerde

olup bazı kimselerin başına bela açacağı düşünülerek, konsolosla memur tarafından imha edildikten sonra geri kalan evrak Sultan Abdülhamid'e gönderilmiştir. Rıza Nur, "San Remo'da İshak Sükûtî", Şehbal, sayı 15 (1 Teşrin-i Sâni 1325), s. 290-92.

³⁴ Bazı araştırmalarda Rıza Nur, Sükûtî'nin "arkadaşı" olarak zikrediliyorsa da bu doğru değildir. Zira, Rıza Nur hatıralarında onu hiç tanımamış olduğunu yazmaktadır.

R. Nur, "San Remo'da İshak Sükûtî", s. 270.

³⁵ Rıza Nur, "San Remo'da İshak Sükûtî", Şehbal, sayı 15 (1 Teşrin-i Sâni 1325), s. 291.

³⁶ Osmanlı gazetesindeki yazıların tamamına yakın bir kısmı imzasız yayınlanmıştır. Sadece Ahmed Rıza ve sonraki yıllarda Ali Haydar Midhat'ın imzaları görülmektedir. Okuyucuların ismi de kapalı bir şekilde verilmektedir (mesela, "Deliormanlı bir molla" deniliyordu). Gazete 60. sayıdan itibaren (10 Haziran 1900) Londra'da yayınlanmaya başlandı.

³⁷ "Moskof Tarih-i Siyasetinden Bir Nebze", Osmanlı, sayı 29 (15 Eylül 1898), s. 2-4; "Rus İstilasına Bir Nazar" Osmanlı, sayı 72 (15 Teşrin-i Sani 1900), s. 1-2.

Fergana bölgesindeki Andican'daki ayaklanmadan kıyamdan söz edilerek Şeyh Muhammed Ali'nin (Dükçü İşan'ın) asılmasından duyulan üzüntü dile getirilmekte,³⁹ isyancı liderlerin feci bir şekilde asılmalarından ve bu konuda alınan son haberler verilmektedir.⁴⁰ Bir başka yazıda, Rusya'nın Orta Asya'da uyguladığı ezici siyasetten bahsedildikten sonra, "Rusya Müslümanlarının hali bize istikbal için medar-ı intibah olmalı; onlar bugün kendilerini bu hâle dūçâr eyleyen kadim hanlarına ve o hanların istibdadına hâdim olan cedlerine lanetler yağdırıyorlar" denilmektedir.⁴¹

Rusya Müslümanlarının tanınmış liderlerinden Gaspıralı İsmail Bey'in *Osmanlı* gazetesini çıkaranlarla temas halinde olduğu anlaşılmaktadır. *Osmanlı* sayfalarında *Tercüman* gazetesi övülmekte, gazetenin Rusya Müslümanları arasında eğitimi canlandırmak için senelerdir sebat ve sadakatle çalışıp durması takdir edilmektedir. Ayrıca, *Osmanlı* gazetesine Gaspıralı İsmail Bey tarafından gönderilen "Türkistan Uleması" adlı risaleden bahsedilmekte, Türkistan'da yetişen ulemanın hayat hikâyelerini içeren bu kitap okuyuculara tavsiye edilmektedir.⁴² *Osmanlı*'da Rusya Müslümanlarıyla ilgili başka haberlere de rastlanmaktadır.⁴³

Bazı araştırmalar Sükûtî'nin Avrupa'da yayınlanan *Kürdistan* gazetesine destek vermesinden yola çıkarak onu Kürt milliyetçiliğini desteklemiş gibi gösterse de,⁴⁴ bu yorum doğru değildir. Sükûtî etnik ayrılıkçılığın karşısındadır ve bunu hüsrana yaratacak bir nifak olarak niteler. *Osmanlı*'da Sükûtî'ye ait olduğu tespit edilen "Arnavutlar ve Kürtler" adlı makalesinde⁴⁵ Sükûtî, Kürtler arasında Arnavutlar'da olduğu gibi istiklâl hevesi olmadığını, ama zamanla bunun da olacağını söylerken şu tehlikeye dikkat

³⁹ "Moskof İslamları Asıyor!!!", *Osmanlı*, sayı 18, (1 Ağustos 1898), s. 1-2.

⁴⁰ "Rusya ve Müslümanlar", *Osmanlı*, sayı 19 (1 Eylül 1898) s. 5-6.

⁴¹ "Rusya'da Müslümanlar", *Osmanlı*, sayı 29 (15 Eylül 1898), s. 5.

⁴² "Türkistan Uleması", *Osmanlı*, sayı 76 (15 Kânûn-ı Sâni 1901), s. 8.

⁴³ *Osmanlı*'da çıkan bir haberde, Kazan muhacirlerinden olup hava değişimi için Cenevre'ye gelmiş olan Tıbbiye-i Şahane beşinci sınıf talebesinden Bursalı Ahmed Rifat Efendi yakalanmış olduğu verem hastalığından kurtulamayarak Nisan 1899'da vefat ettiği haber verilmektedir: "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti İdaresine", *Osmanlı*, sayı 36 (15 Mayıs 1899), s. 8.

⁴⁴ Mesela, tarihçi Ayşe Hür, *Osmanlı ile Kürdistan gazetesinin aynı matbaalarda basılması*, *Osmanlı gazetesinde Kürdistan gazetesi lehine yazılar çıkması*, *Osmanlı yayın kurulu üyesi İshak Sükûtî'nin öldüğünde Kürdistan gazetesinde başsağlığı mesajı yayımlanması* gibi olguları Kürdistan'ın arkasında İttihatçıların olduğu şeklinde yorumlamak ve "Türk milliyetçiliğinin amiral gemisi" olarak nitelediği İttihat ve Terakki'nin paradoksal biçimde Kürt milliyetçiliğinin gelişiminde büyük payı olan Kürdistan gazetesine destek verdiği çıkarımını yapmaktadır. Ayşe Hür, "Küllerinden doğan Kürt basını", *Taraf* (10 Nisan 2011).

⁴⁵ "Arnavudlar ve Kürdler" adlı makalede imza olmasa da, Sükûtî'nin bir mektubundan bunu kendisinin yazdığı anlaşılmaktadır. Bkz. Ş. Hanioglu, *Bir Siyasal Örgüt Olarak*, s. 628.

çeker. Kürdistan'da ortaya çıkacak ihtilal Rusya'nın Anadolu'ya serbestçe girmesine yol açacağını, Kürt uleması ve önde gelenlerinin bunu böyle bilmeleri konusunda uyarır ve şunları yazar: "İran hududunda bulunan Kürd aşiretlerinden birkaçı bir nevi imtiyaz talep etmek için ittihat ediyorlarmış. Bu meseleye hayret ettik... Bizim için çare-i necat, umum Osmanlılar ittihat ve ittifak eyleyerek idare-i zâlîme-i hâzırâyı el birliğiyle ıslah eyleyerek müreffeh yaşamaktır. Bu tarik ihtiyar edilmediği taktirde ferman-ı idamımızı kendi elimizle imza etmiş oluruz. Netice olarak diyoruz ki, ittihad bâis-i selametimiz, nifak ise hüsrân ve nikbetimizdir."⁴⁶

Sükûtî, *Kürdistan* gazetesini çıkaran Bedirhan Paşazadelerden Abdurrahman Bey ile yakından tanışıp görüşüyordu. Abdurrahman Bey, Mısır'dan Cenevre'ye geldiğinde gazetesini onun matbaasında bastırıldığı, ayrıca Sükûtî'den gazeteye yazı vermesini istediği bilinmektedir.⁴⁷ Sükûtî'nin buraya bazı yazılar da verdiği bilinmektedir. Fakat Sükûtî bu gazeteden bahsederken amacını (mesleğini) "Kürd kardeşlerimizi tahsil-i ulûma teşvik ve terğibdir" şeklinde açıklanmakta, bunu etnik ayrılıkçı bir yayın olarak görmemektedir.⁴⁸

Bu noktada, bazı araştırmalarda görülen Sükûtî'nin Kürt kökenli olduğu iddiası da tartışmalıdır. 1909'da "hürriyet kahramanı" Sükûtî'nin mezarını bulmak üzere San Remo'ya giden ve ona büyük bir hayranlık besleyen Dr. Rıza Nur onun etnik bakımdan Türk kökenli olduğunu söylemektedir.⁴⁹ Sükûtî'den kalan mektuplarda ve diğer yazılarında hiçbir zaman Türklük dışında bir etnik kimliğe aidiyetinden bahsetmediği görülür.

Sükûtî, fikrinde sâbit ve mücadelesinde kararlı bir kişiliğe sahipti. Rıza Nur onu "zeki, feylesof meşrepli, hakîm ve müstakim bir zât" olarak tanımlanmaktadır.⁵⁰ Büyük bir teşkilatçı ve eylem adamıydı. Doğu edebiyatına vâkıfı; dergi ve gazetelerde yazmasının yanında şairlik tarafı da vardı.⁵¹ İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Cenevre kolunu büyük ölçüde çekip çeviren, o idi.

⁴⁶ [İshak Sükûtî] "Arnavudlar ve Kürdler", Osmanlı, sayı 51 (1 Kânun-ı Sâni 1900), s. 1-3.

⁴⁷ "Bedirhan Paşazade Kürdistan gazetesi muharriri Abdurrahman Bey biraderimiz bu hafta yine gazetesini neşre muvaffak olamamıştır. Evvelce dahi ilan olunduğu gibi hurufatımızın bir kısmı Londra'ya nakl olduğundan ve buradaki hurûf ise dört sayfa olarak ancak Osmanlı'nın neşrine kafi bir miktarda bulunduğundan, Kürdistan'ın karilerine Osmanlı'nın Londra'ya nakline kadar sabir eylemeleri lüzumunu ilan ederiz." Bkz. "İlan", Osmanlı, sayı 60 (15 Mayıs 1900), s. 4.

⁴⁸ "Matbaa-i Cedide", Osmanlı, sayı 24 (1 Teşrinî Sani 1898), s. 10.

⁴⁹ Rıza Nur, "San Remo'da İshak Sükûtî", Şehbal, sayı 14 (15 Teşrin-i Evvel 1325) [28 Ekim 1909]], s. 270.

⁵⁰ Rıza Nur, a.g.m., s. 270.

⁵¹ Rıza Nur, a.g.m., s. 270.

Cemiyetin üyeleri arasındaki irtibatı sağlıyor, kasasını yönetiyordu. Bu yüzden cemiyet üyelerinin yazışma evrakı onda toplanmıştı. Cemiyetin kasadarlığını yapmış olması, onu sevmeyenler için saldırı malzemesi olmuş, cemiyetin parasını çalmakla suçlanmış, öldükten sonra on üç bin lirası çıktığı hakkındaki dedikodular yapılmıştır.⁵²

PROF. DR.
NEJAT GÖYÜNÇ
ARMAĞANI

215

İshak Sükûtî'nin Doktor Abdullah Cevdet'le birlikte 1 Aralık 1897'de Cenevre'de yayınladığı *Osmanlı* gazetesi.

⁵² Bütün bunları iftira olarak niteleyen bir yazıda Sükûtî'nin terekesinden çıkanların dökümü verilmektedir: 8662 kuruş nakit, bir miktar eşyadan (bir altın saat, bir çift altın kol düğmesi, Mısırlı bir hanımın hediyesi olan elmas taşlı bir yüzük, Frenk altını saat kordonu, altın iğnesi) başka şu kitaplar çıkmıştır: El yazması Kur'an ve Kastalalı adlı Arapça kitap, bir cildi eksik Buhari-i Şerif, 61 Türkçe ve 130 Frenkçe kitap. Bunların hepsi merhumun vermesine teslimi için Hariciye Nezaretinden 1318 Eylülünde Diyarbekir vilayetine gönderilmiştir. Bkz. "Büyük İftira", Muhibban, sayı 6 (15 Şubat 1325), s. 45-46.

BİBLİYOGRAFYA

Biyografiler:

- [Abdullah Cevdet], “İshak Sükuti'nin Ölümünün Yıl Dönümü”, *İctihad*, sayı 315 (15 Şubat 1931), s. 5579-80.
- Fethi Tevetoglu, “İshak Sükuti”, *Türk Ansiklopedisi*, XX, Ankara 1972, s. 236.
- “İshâq Sükûti”, *Encyclopaedia of Islam*, IV, Leiden 1997, s. 113.
- Yüksel Çelik, “İshak Sükuti”, *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, I, İstanbul 1999, s. 658-59.
- “İshak Sükuti”, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, IV, İstanbul 1981, s. 410-11.
- Mustafa Birol Ülker, “İlk İttihadçının Mezar Parasını Mücadele Arkadaşları Yokettiler,” *Hürriyet Tarih* (9 Nisan 2003), s. 10-11.

Ölümünden sonra yazılanlar:

- “Pek Büyük Bir Ziya”, *Osmanlı*, sayı 103 (1902), s. 1-3.
- “Ziya-ı Azîm”, *Muvazene*, sayı 228 (5 Mart 1902), s. 3.
- Ali Fahri, “Teessür-i Elîm: Doktor İshak Sükuti Bey Vefat Etti”, *İntikam*, sayı 50 (10 Mart 1902), s. 2, 4.
- “Ziya-ı Azîm”, *Kürdistan*, sayı 30 (14 Mart 1902), s. 4.
- Manastırlı Bahaeddin Sâî, “Mektub”, *Muvazene*, sayı 128 (16 Nisan 1902), s. 3.
- “Müessir Bir Ziya”, *Anadolu*, sayı 1 (24 Nisan 1902), s. 4.
- “Sene-i Devriye Münasebetiyle”, *Osmanlı*, Sayı 127 (1 Kânûn-ı Evvel 1903), s. 1.
- Rıza Nur, “San Remo'da İshak Sükûti”, *Şehbal*, sayı 14 (15 Teşrîn-i Evvel 1325), s. 270-71; sayı 15 (1 Teşrîn-i Sâni 1325), s. 290-292.
- Yunus Nadi, “İshak Sükuti Bey”, *Yeni Tasvir-i Efkâr*, no. 127 (22 Eylül 1909), s. 1-2.
- “Büyük İftira”, *Muhibban*, sayı 6 (15 Şubat 1325), s. 45-46;
- Hatıratlar
- Hüseyinzade Ali, “İttihat ve Terakki Nasıl Kuruldu. Ubeydullah Efendi'nin Oynadığı Roller”, *Tan*, sayı 4-7 (Mart 1938), s. 2.
- Doktor İbrahim Temo, *İttihad ve Terakki Cemiyetinin Teşekkülü ve Hidemât-ı Vataniye ve İnkılâb-ı Milliye*, Mecidiye-Romanya 1939.
- Rıza Nur, *Hayat ve Hatıratım*, IV, Frankfurt 1982.

Araştırma eserleri:

- M. Şükrü, Hanioglu, *Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*, İstanbul, 1981.
- _____. “Jön Türk Basını”, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, III, İstanbul 1985, s. 844-56.
- _____. *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük*, İstanbul 1989.
- _____. *The Young Turks in Opposition*, New York 1995.
- _____. *Preparation for a Revolution*, Oxford 2001.
- Ahmet Bedevî Kuran. *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Millî Mücadele*, İstanbul 1956.